

Нова историја – изазови и ограничења

Могућности методолошког одређења историјске науке проучавањем микроисторије

Поводом књиге Ђорђа Станковића „Изазов нове историје”, II,
НИУ „Војска”, Београд, 1994, стр. 290

Један од основних задатака савремене историјске науке јесте да, одбацујући све стереотипе, предрасуде и идеолошке набоје, понуди објективну и рационалну историографску слику прошлости. Посебно је актуелна потреба да се, уместо поједностављеног традиционалног фотографисања прошлости и проучавања површинских и лако видљивих феномена, стваралачки трага за дубљим унутрашњим разлозима избијања неке појаве, за стварним покретачима догађаја. Такав приступ подразумева истраживање социјалне условљености једног друштва, откривање елемената који дефинишу „малог” човека и, у крајњој линији, одређују политичку историју. То захтева проучавање историјских процеса дугог трајања, историје друштвених структура, историјске антропологије, историје менталитета, свакодневне историје, историје материјалне културе и тзв. маргиналних група. То су елементи „нове историје”.¹

Нова историја се пред истраживача поставља као изазов, али носи и одређена ограничења која су двоструко условљена: степеном развијености историјске науке (који условљава и сазнајне могућности) и чиниоцима ван моћи историчара (недоступност грађе, деловање идеолошког фактора који пречесто присваја „право на знање”). Тај други фактор не мора увек да буде инструментализован, нити су ограничења која он производи „прописана”. Његово постојање се огледа у непрестаном сучељавању са оним што се сматра „подобним и оправданим”.

Историјска наука носи у себи и једну посебност која ограничава сазнајни процес. Она не може „некаквим правим путем” (ми бисмо додали – у праволинијској структури) „да постигне значајне резултате ни када су њене најбоље одлике углавном заступљене и у условима када није под непосредним и снажним притиском идеологије и политике”.² Предмет историјске науке (историјска

1 Ђорђе Станковић, „Изазов нове историје”, II, Београд 1994, стр. 221.

2 Андреј Митровић, „Расправљања са Клио”, Сарајево, 1992, стр. 10.

прошлост) није „нешто постојеће” као што се пред очима истраживача природних појава непосредно налази астрономски, геолошки или биолошки свет, односно хемијске и физичке појаве и процеси.³ Прошлост је, као предмет истраживања, непостојећа материја али јесте део човековог света – превасходно се налази у разуму и машти, постоји једино у људској свести, облике садржаја стиче само посредством мишљења – појмовима.⁴ И материјални трагови прошлости и писани извори откривају своје поруке тек када их историчар схвати и угради у своју свест. Осим тога, историчар као друштвено биће и сам припада историји, што процес сазнања додатно усложњава.⁵

Посебно је историчар савременог периода неминовно изложен „притиску времена” који га може спречити да догађаје прикаже објективно и да представи „оно што се збило” у складу са законима струке.⁶ Увек је постојала тежња да се знања историчара искористе за тренутне политичке циљеве и интересе. По томе се посебно истиче 20. век, у коме су, због „виших” интереса нације и класе, вршене злоупотребе и историје и знања о њој. Те злоупотребе (када су нежељене истине потискиване у историјску подсвест) изазивале су неповерење и према науци и према самој прошлости.⁷ Такве тежње довеле су до осиромашења садржаја и уништавања интелектуалне историјске науке, што је произвело и неповерење према историографији („историја нас учи да не верујемо историчарима”).⁸

Можемо, дакле, говорити о „ангажованој” (идеолошки условљена и „подобна” историографија) и строго научној историографији. Та два приступа историјској науци карактеришу следећи елементи: емотивна мотивација – разумност заснована на знањима; траже се средства за збијање редова, подизање морала и подстицање мржње – траже се средства за ширење поузданог познавања прошлости. У првом случају, потребан је ангажован (следи ванстручни друштвени циљ) а у другом добар историчар (остаје строго у оквирима стручних задатака).⁹ Суштински захтеви научне историографије су захтеви за научношћу, за сталним усавршавањем сазнања, за проширивањем подручја истраживања и побољшањем начина на који се она изводе.¹⁰

Историјска наука мора да поштује свој „фактографски континуитет”, али нови извори неминовно мењају некадашње оцене. Ипак, процес, појава или догађај могу се целовито сагледаги тек са протоком времена како због комплетирања грађе тако и због отварања видика код самих историчара: „У алпској долини видици су затворени; са 'дна јаме' видљив је тек крајичак неба.”¹¹

3 Исто.

4 Исто, стр. 11.

5 Исто.

6 Бранко Петрановић, „Између површиности и неразумевања”, у: *Историја 20. века*, бр. 1, (1994), стр. 225.

7 Предраг Марковић, „Очи у очи са музом историје”, у: *Војно-историјски гласник*, бр. 1-2, (1993), стр. 246.

8 Андреј Митровић, „Теоријски усмерено сазнавање историје”; Поговор књизи: Јирген Кока, „О историјској науци Огледа”, Београд 1994, стр. 323.

9 А. Митровић, „Расправљања са Клио”, стр. 16.

10 А. Митровић, „Теоријски усмерено сазнавање историје”, стр. 321.

11 Б. Петрановић, цит. дело, стр. 226.

***

Обузета глобалним темама и истраживачки усредсређена на подручја политике, домаћа историографија запоставила је теме које би обухватиле и сагледале одређене историјске појаве и процесе на микро-плану, у оквирима појединачних мањих целина као што су регија, град или село. Тако наше историографско наслеђе оскудева радовима који су окренути малој средини и са карактеристикама непосредног погледа историчара у њене особености, унутрашњи живот, друштвени амбијент и свакодневну атмосферу, са свим локалним особинама.¹² Као да је у нашој историографији превладало мишљење о статичној, мање важној историји, у којој се мало значајног догађаја и која нема покретачку снагу.¹³

Изградити целовиту историјску представу о једној регији или граду у оквиру глобалног процеса, значи створити слику прошлости у тоталитету, реконструисати и обрадити све области живота – политичку, привредну, културну, социјалну; идентификовати људе, ући у њихове улице, кафане, домове, породице; испитати како су људи раније становали, како су прослављали празнике, како су се одевали и хранили; понашали у најразличитијим ситуацијама свакодневног живота. Пут ка томе подразумева широку изворну основу и трагање за маргиналном грађом, увид у многе појединости, што није захвалан посао за историчара.¹⁴ Међутим, такве теме представљају прави изазов – истраживачки, интелектуални и научни, јер треба општа знања и методолошки поступак установљен на обради „великих“ тема ускладити са конкретним микропростором како би се избегло интерпретативно, механичко изношење истражене материје. Другим речима, треба истовремено трагати и за моделом да би се богатство фактографије локалног миљеа искористило за продубљеније анализе у којима би се испитале социјална структура, начин живота, укоренење навике, судар традиционалног и модерног, спољни утицаји.¹⁵

Историја свакодневног живота не може, међутим, да се заустави на реконструисању субјективних искустава. Само та интерпретација је недовољна – мора се успоставити веза са анализом историје структура и процеса.¹⁶ Историјске структуре проистичу из индивидуалних и колективних поступака, па је неопходно одговарајуће повезивање између искустава, опажања, ставова и поступака, с једне, и структуре и процеса, с друге стране.¹⁷ Проучавање микроисторије руши, пре свега, стереотипна „знања“. Иако у нашој историографији постоје радови из локалне историје, проблем је у непостојању корелације тих истраживања са „глобалним знањима“. Такво проучавање свакодневне историје остало је једнострано, субјективно искуство, није уграђивано у општу структуру. Као да су се те две историографије развијале одвојено. Управо је у томе иновативност књиге „Изазов нове историје“ – она нуди модел за сазнајни процес „општих знања“ преко пручавања микроисторије. Такође је тај модел у директ-

12 Мирослав Перишић, „Ваљево у токовима модернизације у другој половини XIX века“; у: „Ваљево – постанак и успон градског средишта“, Ваљево, 1994, стр. 293.

13 Исто.

14 Исто, стр. 293/294.

15 Исто, стр. 294.

16 Јирген Кока, „О историјској науци“, стр. 164/165.

17 Исто, стр. 171/172.

ној супротности са догматским начелом „једне структуре“ који подразумева да појава, догађај или процес који се истражују, представљају јединствен организам са једнозначном структуром, која се креће строго утврђеном линијом; структура која се истражује нема пропратних појава, не зависи од окружења, није условљена ни дефинисана појава, не зависи од окружења, није условљена ни дефинисана ничим изван себе, ограничена је и лако уочљива.

***

Нова књига Ђорђа Станковића следи линију преиспитивања теоријско-методолошких полазишта историјске науке ради што потпунијег сагледавања прошлости Југославије. У првом плану је дограђивање науке на темељним емпиријским истраживања микроисторије („Златна долина“) како би се напустило традиционално размишљање и идеолошке матрице.

Аутор је јасно одредио свој метод: прецизне и до краја изведене анализе (изворно потпуно утемељене); коришћење чињеница које су дуго биле прикриване или сматране неважним. Из тога је проистекло указивање на неравномерности и симетрије у тумачењу историје; приказивање историјског процеса као слојевитог и никад потпуно сагледаног. То је довело до рушења идеолошких представа у сазнавању прошлости, пре свега клерикалних (Католичка црква) и партијско-идеолошких (КПЈ/СКЈ).

***

Која нова сазнања проистичу из студије „Егзодус Срба 'Златне долине' (Историјске димензије геноцида)“?

Једно од кључних питања јесте: да ли су и колико тековине савремене цивилизације и модернизације на прелазу из XIX у XX век утицале на српско становништво Златне долине? Златна долина је имала све одлике традиционалног друштва, коме је својствен релативан недостатак незадовољства друштвеним положајем (он је такав какав је и треба га прихватити без отпора).¹⁸ Град још није постао седиште привредних и друштвених збивања, нити је повећан ниво господарења над природном и социјалном околином. Традиционално друштво је било разорено, а модерно, иако географски близу, ипак вековима удаљено. Пример Златне долине је карактеристичан и за „шок модерности“ који уништава традиционалну културу, начин производње и породичне односе, а не доноси одмах „благодети“ модерног живота.

У питању је био посебан вид историјског и друштвеног дисконтинуитета. Дошло је до судара прилично статичног менталитета једног народа (као историјске појаве дугог трајања) и динамике неумитне промене. Тако је у лагани и уједначени ток историјског времена, унет рез који је открио и нагласио конзервативну и веома примитивну структуру крајишког друштва.¹⁹ Деценијама дуго обликован менталитет, нашао се у расцепу између сећања на јуначку прошлост и нејасне спозаје да је дошло неко ново, другачије време.²⁰

18 Предраг Марковић, „Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље“, *Годишњак за друштвену историју*, бр. 1. (1994), стр. 14.

19 Бошко Спасојевић, „Привредник и српско друштво у Хрватској и Славонији 1898-1914“, *Историјски гласник*, (1993) бр. 1-2, стр. 41.

20 Исто.

Позивање на заједнички језик као једну од најјачих спона српског народа у Монархији, имало је историјско оправдање, али је његова улога интегративног средства била знатно умањена због високог процента неписмености. Тако је, уочи Првог светског рата, у Златној долини било неписмено 70 одсто Срба.²¹ „Сиров сељачки живаљ”, просторно и социјално тешко мобилан, затворен у свету обичаја и традиција, био је осуђен на лагани нестанак. Више од 90 одсто насеља било је изван модерних саобраћајница; ниједно српско село није имало пошту; нема српских културних друштава; 50 одсто мушкараца и 80 одсто жена рађало се и умирало у своме селу да није видело град. Тако су социјална покретљивост и могућност проширивање социјалних видика били скучени до крајњих граница.²²

Једнолично протицање времена и стални простор који се ретко напуштао, стварали су утисак укоренености у посед, непроменљивости и природне нужности, што је условило неприлагођеност за промене. Ритам пољских радова и календар слава и верских празника оријентација су за дочаравање аутархичности српског друштва. Национална пропаганда (преко јуначких песама из косовског циклуса и родољубиве поезије) имала је карактер стицања основних знања из историје, културе и књижевности, као и јачање утицаја традиције у делатности православне цркве. То су били први кораци ка општој српској интеграцији и нису имали никакво „велико-српско” обележје.²³

Из тога је произлазило и питање свести сељака о „имену српском”. То је осећање било је засновано на стеротипу и грађено на особеном споју мотива о косовским јунацима, величини средњовековне српске државе и значају Срба као бранилаца Монархије и европских народа од турске најезде.²⁴ Дуготрајност и снага којима су те представе подржаване у народу биле су тако јаке да је с временом дошло до стапања националног осећања и назива једног рода војске. Када је Крајишник престао да буде војник, његово осећање српства постало је неприступачно за неки другачији садржај свести о националној припадности. Тако се јавило једно окоштало осећање „Србинства”, које је у најширој свести народа било везано за Монархију као „милу домовину”. У измењеним друштвеним околностима, без присуства српске интелигенције на селу и у условима јаког сиромаштва, дошло је до дезинтеграције националне свести.²⁵ Последице су се исказале у наредном периоду.

***

Пропаст Аустроугарске и стварање Краљевине СХС изазвали су општу пометњу у Хрватској и Славонији, немире међу сељаштвом, нестанак „династичке лојалности” међу католицима, који „одједном” почињу да позивају и величају српску војску. До израза је дошао „пургерски поданички дух”, који се, према устаљеном језуитском маниру, брзо прилагодио новонасталој ситуацији. Прилагођавање је било тотално, али и флексибилно – трансформација на одређено време, али доследно спроведена. Прагматизам малог пургера био је

21 Ђ. Станковић, „Изазов нове историје”, II, стр. 41.

22 Исто.

23 Исто, стр. 53.

24 Б. Спасојевић, цит. дело, стр. 44.

25 Исто, стр. 45.

одраз вековног лојалног католика – преживети и владати духом по сваку цену.²⁶ И поред свега тога, тешко је рационално схватити све оно што је уследило као егзалтирани излив благонаклоности према српској војсци, уз масовно изражавање одушевљења за њене победе.

После стварања југословенске државе и преовладавања свести да је српско национално питање решено, престала је брига за српски национални развој. Није се радило готово ништа на српској националној, економској, културној и духовној интеграцији. Српска интелектуална, политичка и војна елита биле су усмерене ка унутрашњој и међународној стабилизацији нове државе, а њихови противници на „ситан рад” у народу, који је увек доносио највише успеха. Тако су с временом стварани услови за уздизање и победу оних снага којима нова држава није одговарала. Убрзо су, у срединама где је остао недирнут готово читав стари чиновнички апарат црно-жуте монархије, Срби поново почели да бивају називани „старим гадним Влахима”. Тако је, подстакнут од католичких жупника и језуита, почео „умјетни узгој мржње”, што ће довести до масовног геноцида и етноцида над српским народом.²⁷

Римокатолички клер је настојао да оствари потпуну контролу над животом својих верника (над браком и породицом, школом, васпитањем, друштвеним и културним установама). Главне одлике те „нове” политике били су политички конзервативизам и нетрпељивост према православнима. Нова држава је апсолутно игнорисана; код деце и омладине негован је верски фанатизам, слепа покорност, одрицање од сопствене воље, добровољно лишавање слободе у име виших циљева „цркве у Хрвата”; тражила се слепа оданост папи и курији.²⁸ После убиства краља Александра и стварања Хрватске сељачке заштите, ретко је који Србин Златне долине смео да пролази кроз католичко село. Физички напади, тешка рањавања и убиства постали су општа појава. Тако је непосредно пред Други светски рат било јасно да су либерални дух југословенске државе и југословенство као национална и кохезиона снага били убедљиво поражени пред налетом екстремног националног католицизма и клерофашизма.

У Златној долини је систематски затирана српска национална свест, српска култура и духовност, што даје битно другачију слику о „хегоминистичком народу”. Главне чиновничке позиције држали су Хрвати; у Савској бановини све позиције власти држали су Хрвати, што даје нову слику о диктатури краља Александра која разбија стереотипе хрватске националистичке и комунистичке матрице. Државне организације и верско-националне манифестације Хрвата Златне долине одржавале су се као да диктатуре и није било.²⁹ Пасивно држање војно-политичке и интелектуалне елите Србије, није могло да измени судбину Срба у Хрватској. Били су заборављени и отписани. Српско становништво Златне долине је уочи априлског рата било обезглављено и разједињено, без чврстог ослоња на било коју политичку партију, цркву или културно-просветну институцију. Уз то, безгранично наивни у патријархалној мирноћи чекања, Срби су били уверени како им се ништа неће десити, јер „ништа нису скривили хрватским властима”.³⁰ Тако су широм отворена врата геноциду.

26 Ђ. Станковић, „Изазове нове историје”, II, стр. 80.

27 Исто, стр. 98.

28 Исто, стр. 103.

29 Исто, стр. 150.

30 Исто, стр. 169/170.

***

Из историје Срба у Златној долини може се сазнати о несхватљивој инертности и тромости Српске православне цркве, која није имала ни материјалних могућности, а ни, што је крајње поразно, свести о потреби заустављања општег пропадања српског народа. У условима високе неписмености и потпуног одсуства српске интелигенције на селу, свештенство је било једини постојећи канал општења са народом, преко кога су се могли вршити и културни утицаји и економско организовање. Зато је питање стварног ауторитета и коришћењем цркве у народу било веома значајно. Однос српског народа и Православне цркве није, међутим, одавао слику нераскидивог јединства, пре свега због чиновничког односа свештенства према становништву.³¹

Потпуно су изостали мисионарски рад, прегнуће и напор да се ојача културни и духовни живот, учврсти и на виши степен подигне национална свест. Зато и не чуди развој догађаја у Другом светском рату. Такође, тотална социјална деструкција српског села, као и недостатак националне и монархистичке свести, условили су избор српског народа: социјална револуција и „национално помирење”.

Компаративно истраживање српског села у другим српским крајевима, пре свега у Шумадији, указује на структурне разлике. Оне су условиле и различите концепције и опредељења у Другом светском рату. „Српско-српски” раскол проистекао је из различитих социјалних структура, недовољног познавања и непостојања кохезивног фактора – идеја националног јединства Срба била је недефинисана; идеја монархије компромитована, а СПЦ успавана у свом мистицизму и тромости. „Велике” идеје усахле су пред свакодневицом (социјална непокретност, сиромаштво).

Зато нам се чини да је оригинални истраживачки модел за сагледавање глобалне социјалне историје не микропростору, који је понуђен књигом „Изазов нове историје”, добар пут за увођење свакодневне историје у реконструкцију и спознавање „великих” тема. Само конкретни догађаји, са конкретним људима у строго одређеној ситуацији, могу створити правила која ће добити обележје општег, дефинишући модел историјске науке која неће бити у раскораку са стварношћу и која се неће базираги на митовима и стереотипима. Можда је то и превелики изазов нове историје, али и једино оправдан за историографију која жели да буде модерна, утемељена на емпирији и знањима кохерентним са осталим друштвеним наукама. Само тако ће се приближити свом основном смислу – сагледавању, испитивању и објашњавању прошлости онакве каква је она била, без пожељних или наручених слика.

31 Б. Спасојевић, цит. дело, ср. 45.

ПОДАЦИ О АУТОРИМА NOTES ON AUTHORS

- Весна Димићријевић* (1961), историчар из Београда
Др Љубодраг Димић (1956), доцент, Филозофски факултет у Београду, Катедра за историју Југославије
Нађаша Ђука (1966), историчар из Београда
Др Момчило Исић (1952), научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд
Мр Мирослав Јовановић (1962), асистент, Филозофски факултет у Београду, Катедра за општу савремену историју
Др Јирђен Кока (1941), редовни професор, Freie Universität, Берлин; Институт „Friedrich Meinecke”
Мр Радојица Лубурић (1959), истраживач сарадник, Историјски институт Црне Горе, Подгорица
Олга Манојловић (1966), истраживач приправник, Институт за новију историју Србије, Београд
Мр Предраг Марковић (1965), истраживач сарадник, Институт за савремену историју, Београд
Др Андреј Мишировић (1937), редовни професор, Филозофски факултет у Београду, Катедра за општу савремену историју
Др Момчило Мишировић (1948), виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд
Др Румјана Михнева (1948), виши научни сарадник, Институт за балканологију Бугарске академије наука, Софија
Мр Косица Николић (1963), истраживач сарадник, Институт за савремену историју, Београд
Др Лајтинка Перовић (1933), научни саветник, Институт за новију историју Србије, Београд
Мирослав Перишић (1959), уредник Новинско издавачке установе „Војска”
Др Радмила Радић (1958), научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд
Др Милан Ристић (1953), доцент, Филозофски факултет у Београду, Катедра за општу савремену историју
Бошко Спасојевић (1965), асистент, Филозофски факултет у Београду, Катедра за историју Југославије
Др Ђорђе Сјанковић (1944), редовни професор, Филозофски факултет у Београду, Катедра за историју Југославије
Мр Дубравка Стојановић (1963), истраживач сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд
Др Сима Ђирковић (1929), редовни професор у пензији, Филозофски факултет у Београду, Катедра за националну историју средњег века
Тијана Чолак-Анђић (1962), кустос, Етнографски музеј, Београд